FOTOS: HARRY COCK

Het langgerekte kanaaldorp Odoornerveen dankt zijn ontstaan aan het Oranjekanaal. Een groot deel van de inwoners is nog steeds afhankelijk van de veenkoloniale akkerbouw, hoewel reeds veel boerderijen haar agrarische funktie hebben verloren. Er blijft voldoende belangstelling voor de leegkomende boerderijen; leegstand komt vrijwel niet voor

WONEN OP HET PLATTELAND NU EN STRAKS

Het gezicht van het Noorden wordt vooral bepaald door het platteland. Friesland, Groningen en Drente tellen samen maar liefst 720 dorpen beneden de 2500 inwoners. In deze kernen en hun buitengebied wonen meer dan een halfmiljoen mensen.

Hans Elerie

Niet alleen de Nederlandse samenleving maar ook het platteland is in de afgelopen decennia sterk veranderd. De schaalvergroting en het terugtreden van de landbouw als werkverschaffer, evenals de sterke groei van de mobiliteit en het forensisme hebben nadrukkelijk een stempel gedrukt op de huidige plattelandssamenleving. Sinds kort staat de leefbaarheid op het platteland weer volop in de belangstelling. In de afgelopen maanden verschenen in de regionale dagbladen met enige regelmaat alarmerende artikelen over de sombere toekomst die veel kleine dorpen in het Noorden te wachten staat. Ook landelijke bladen lieten zich niet onbetuigd zoals onlangs weer bleek uit de aangekondigde sanering van de PTT-postvoorzieningen. De plotselinge terugkeer van het platteland in de nieuwskolommen kan verklaard worden tegen een aantal achtergronden. Een van de belangrijkste oorzaken ligt bij het onderbreken van de plattelandsproblematiek in de Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening. Deze omissie leidde bij verschillende instellingen en belangenorganisaties tot felle reakties. Het zal overigens de insiders nauwelijks verbaasd hebben dat in de Vierde Nota bij het 'voorsorteren' op de 21ste eeuw nauwelijks aandacht was voor een leefbaar platteland. De Nota legt meer dan haar voorgangers het accent op het versterken van sterke punten en het benutten van kansrijke ontwikkelingen. Bij zo'n dynamisch koncept past een landelijk gebied als produktiemilieu voor een marktgerichte landbouw en hooguit een platteland als ekologische achtertuin en verpozingsruimte voor de vermoeide burger uit onze stedelijke knooppunten.

Rurale ghetto's

Toen de krisis in de akkerbouw zich vorig jaar in volle omvang manifesteerde werd ook de gewone burger op vaak harde wijze met de problemen van het platteland gekonfronteerd. Voor het eerst werden nu ook vanuit de sektor zelf vraagtekens gezet bij de toekomstige leefbaarheid. En of dat alles niet genoeg was, verscheen in mei *'De achterkant van verstedelijkt Nederland'*. Dit onderzoeksrapport dat in opdracht van het Ministerie van WVC door Utrechtse geografen werd samengesteld sloeg in als een bom. De konklusies logen er dan ook niet om: de toekomst van het platteland is somber en dat geldt met name voor grote delen van het Noorden. (zie kaartje) Door het verdwijnen van voorzieningen en het achterblijven van de werkgelegenheid zullen jongeren en kansrijke groepen het platteland de rug toekeren. Deze vertrekoverschotten zullen een uitsorteringsproces op gang zetten waarvan vooral de kleine dorpen in de kansarme regio's van het Noorden de dupe dreigen te worden. Wat volgens de onderzoekers achterblijft is een vergrijsde en gedepriveerde (beroofde?) bevolkingsgroep die bovendien haar emotionele verbondenheid met de lokale samenleving dreigt te verliezen. Vertaald in planologenjargon: *'het huidige nederzettingenpatroon in landelijke gebieden spoort niet meer met de optredende sociaal ruimtelijke processen'*, of met andere woorden: op het platteland zijn teveel dorpen. In de beleidsaanbevelingen pleiten de onderzoekers daarom voor een afbouw van funkties in gebieden met weinig ontwikkelingskansen, dus voor grote delen van het Noorden, en voor een stervens-

Annerveenschekanaal is de oudste Drentse veenkolonie in het Oostermoergebied. Van de 25 boerenbedrijven in de jaren '50 zijn er nog slechts 4 overgebleven. Enkele grote karakteristieke boerderijen langs het Grevelingenkanaal worden bedreigd door achterstallig onderhoud. Er bestaat een grote belangstelling van jonge gezinnen om zich in het dorp te vestigen. De doorstroming is evenwel relatief groot.

begeleiding van de 'overbodige' dorpen. Het streven naar het behoud van een basisvoorzieningenpakket acht men daarentegen achterhaald en weinig realistisch. En tot slot zo waarschuwen de onderzoekers is de kans reëel, dat er bij een ongewijzigd overheidsbeleid, in het Noorden rurale ghetto's zullen ontstaan. Het zal niemand verwonderen dat de sombere tijding en de pijnlijke ingrepen de aandacht van de pers hebben getrokken, vooral toen de koördinator van het onderzoek, de 'plattelandsgeograaf' dr. P. Huigen, bereid bleek om de onderzoeksresultaten met nog krassere uitspraken toe te lichten.

Geen waarnemingen en feiten

Aanvankelijk werd er zeer uiteenlopend op het rapport en de publiciteit gereageerd. Buitenstaanders en stedelingen vinden het platteland vaak 'zielig' en tonen hun maatschappelijke betrokkenheid met een zeker medelijden over het achterhoedegevecht van de kleine dorpen voor het behoud van hun voorzieningen. Deze kategorie zal zich over de konklusies niet verbaasd hebben en eerder in hun vermoedens zijn bevestigd. Bestuurders zijn pragmatisch ingesteld en meestal niet geïnteresseerd in de inhoud van een rapport maar in het resultaat: als er maar extra geld komt, dan kunnen we weer leuke en vooral goede dingen doen. Eenzelfde opstelling zou men van belangenorganisaties kunnen verwachten die nu eindelijk landelijke aandacht kregen voor hun problemen. Het tegendeel was echter het geval. Een Oost-Europees plattelandsperspektief strookte in het geheel niet met de dagelijkse praktijk van de provinciale verenigingen van kleine dorpen. Men was dan ook zeer verbaasd over de konklusies van de *'Achterkant'* en stoorde zich aan de naar hun mening volstrekt voorbarige beleidsaanbevelingen. Zeer veronwaardigd en bijna vijandig waren de reakties uit de dorpen zelf. Vooral de uitlatingen van een aantal onderzoekers ontlokte bij de krantelezers de bekende vooroordelen tegen wetenschappelijk onderzoek.

Opvallend is echter dat van deskundige zijde nauwelijks is gereageerd op de inhoudelijke kwaliteit van het rapport. In een wetenschappelijk onderzoek behoren harde uitspraken gebaseerd te zijn op waardenemingen van feiten. Het is zeer de vraag of in de *'Achterkant'* aan deze fundamentele voorwaarde werd voldaan. Bij een nadere bestudering van het rapport blijkt dat voornamelijk op twee schaalnivo's onderzoek is gedaan, nl. op landelijk en op regionaal nivo. Het lokale nivo, waarover men uitspraken doet, is nauwelijks onderzocht om de doodeenvoudige reden dat sinds de volkstelling van 1971 er geen gegevens meer op dorpsnivo beschikbaar zijn. De onderzoekers geven zelf in de verantwoording toe: *'. . . extreem gesteld weten we eigenlijk niets van wat er in de Nederlandse dorpen als totaliteit gebeurt.'* Om deze kloof te overbruggen moesten de onderzoekers zich tevreden stellen met *'sekondair materiaal'*. Een andere oplossing werd gevonden in het vertalen van algemene maatschappelijke trends naar de plattelandssituatie. En zoals dat wel vaker gebeurt werden daarbij vooral de negatieve aspekten benadrukt. Maar ook in die enkele gevallen wanneer men afdaalt naar het dorpsnivo kunnen vraagtekens gezet worden bij de eenzijdige kwantitatieve benadering. De moeilijkheid zit hem vooral in de grote verschillen van het gebruikte basismateriaal. Zo worden in Drente maar liefst 65 kernen met minder dan 250 inwoners onderscheiden. Daaronder bevinden zich veel buurtschappen van soms enkele boerderijen die nooit enige vorm van voorziening hebben gekend. Geen wonder dat zich al gauw een beeld van onderverzorging opdringt.
Zonder nog verder in detail te treden mogen we vaststellen dat het onderzoek van de *'Achterkant'* vanaf grote hoogte werd uitgevoerd en daarom geen inzicht verschaft in de huidige plattelandsproblematiek. Deze tekortkoming weerhield de samenstellers echter niet om aan het rapport een aantal harde konklusies te verbinden en zonder enige aarzeling te pleiten voor een geheel nieuw saneringsbeleid. De voorstellen ademen de sfeer van de ontluikende planologie uit de jaren '50 toen koncentratie van voorzieningen en afbouw van kleine kernen als remedie werden gezien tegen de sanering en schaalvergroting in de landbouw. Maar ondanks de inhoudelijke zwakte en het volledig tekortschieten in een nieuw te formuleren beleid is de *'Achterkant'* van grote betekenis gebleken om de doodeenvoudige reden dat het rapport op het juiste moment werd uitgebracht. De maatschappelijke diskussie over de toekomst van het platteland werd weer nieuw leven ingeblazen terwijl overheden werden aangezet tot een herbezinning. Voor de kersverse minister Alders van VROM een mooie gelegenheid om de omissie van z'n voorganger te korrigeren door het uitbrengen van een stellingnamebrief, als voorschot op de Vierde Nota-Extra. Deze Nota – extra zal in september van dit jaar verschijnen en zal veel nadrukkelijker

aandacht besteden aan de leefbaarheidsproblematiek van het platteland.

Positief beeld

Intussen is de Rijks Planologische Dienst belast met de voorbereiding en werden met WVC afspraken gemaakt over een aantal vervolgonderzoeken die meer duidelijkheid moeten verschaffen in de gedefinieerde achterstandsituaties van de *'Achterkant'*. Een van de akties betrof een onderzoek naar de beleving van inwoners uit kleine kernen van hun leefsituatie. Ervaart men leven in een klein dorp inderdaad als problematisch en zou men liever weg willen, maar vooral, waar liggen die problemen en bij welke kategorie dorpsbewoners wegen die het zwaarst.
Nog in april van dit jaar werden deze vragen in een onderzoeksopzet uitgewerkt en voorgelegd aan 5 onderzoekers met een verschillende achtergrond. De onderzoeken werden onafhankelijk van elkaar uitgevoerd in 5 aparte regio's die alle lagen in de zg. probleemgebieden van de 'Achterkant'. Gezien de overmaat aan probleemgebieden werden 4 van de 5 onderzoeken in het Noorden uitgevoerd: in Drente, in Oost- en Noord-Groningen en in Zuidwest-Friesland. Een onderzoek was gereserveerd voor de kop van Noord-Holland. Hoewel in dit artikel de resultaten van het Drentse onderzoek centraal zullen staan, mag niet onvermeld blijven dat het beeld dat uit de 5 regio's naar voren is gekomen minder verschillend is dan aanvankelijk werd verwacht. Een 'gedepriveerde' bevolkingsgroep in een sociaal-ruimtelijk isolement werd in geen der onderzochte regio's aangetroffen. Integendeel, het beeld is overwegend positief; in de balans tussen voor- en nadelen van het leven in een klein dorp wegen de voordelen duidelijk zwaarder. Die voordelen liggen vooral in het sociale vlak en in de woonomgeving.
In het Drentse onderzoek werden 38 inwoners uit 4 kleine dorpen uitvoerig aan de tand gevoeld over hun visie op de leefsituatie. Het zijn Wapse in Zuidwest-Drente, Spier en Odoornerveen in Midden-Drente en Annerveenschekanaal in het veenkoloniale Oostermoergebied. Bij de keuze van de geïnterviewde personen werd gekeken naar onderscheid in leeftijd, geslacht, maatschappelijke positie en autochtoon – 'import'. Ook werd in elk dorp een sleutelpersoon ondervraagd over ontwikkelingen van het dorp in de afgelopen 30 jaar. Hieronder volgt een samenvatting van het Drentse onderzoek.

Auto en diepvries

De moderne plattelandshuishouding drijft op twee kurken: de auto en de diepvries. Beide vormen een tweeëenheid en worden in Drente als vanzelfsprekend gezien om het probleem van een lokale onderverzorging op te lossen. In de helft van de vier onderzochte dorpen was de laatste kruidenier pas verdwenen. De overige moesten het al jaren zonder stellen. Het verlies werd door geen der ondervraagden als een groot probleem ervaren; wel werd het betreurd dat er op het dorp weer een ontmoetingspunt was verdwenen en de zg. vergeetboodschappen tot het verleden behoorden. Het opengevallen gat werd in alle gevallen opgevuld met een rijdende voorziening (SRV e.d.) in kombinatie met het wekelijkse boodschappenritueel in een nabij gelegen kern en natuurlijk een goedgevulde diepvries.
Het openbaar vervoer werd in alle gevallen als zeer onvoldoende ervaren en werd in veel situaties al lang niet meer als een serieus middel gezien voor de bereikbaarheid van werk en voorzieningen. Het vervoersprobleem lijkt zich met name toe te spitsen op vervoersarme bevolkingsgroepen zoals de schoolgaande jeugd en de bejaarden, hoewel ook het autobezit bij de laatste groep sterk is toegenomen. In verband met de lange reistijden van het reguliere vervoer heeft de schoolgaande jeugd ook bij langere afstanden een voorkeur voor fiets of brommer. Door de grote spreiding van onderwijsvoorzieningen is het vervoersprobleem onder de huidige regelingen moeilijk oplosbaar en lijken alternatieve oplossingen ook buiten de sektor meer voor de hand te liggen. Een verdere koncentratie van onderwijsvoorzieningen wordt als zeer ongewenst gezien.
Het autobezit op het Drentse platteland is hoog. Behalve voor Annerveenschekanaal (1985) waren geen exakte cijfers beschikbaar, maar men mag aannemen dat ook in de overige dorpen het gemiddelde boven de 1 per huishouden ligt. Het aantal huishoudens met meer dan 1 auto is nog steeds groeiende, terwijl huishoudens zonder auto tot de grote uitzondering behoren. Met name bij werkende jongeren is het autobezit de laatste jaren sterk gegroeid. Opvallend was overigens het lage aantal kilometers dat per jaar door bejaardehuishoudens werd gereden. De afstand die buiten het werk moeten worden afgelegd om voorzieningen te bereiken zijn in de meeste gevallen maar klein.
De geïnterviewde ondernemers bleken allen tevreden met hun huidige vestigingsplaats, terwijl twee ondernemers van stuwende bedrijven met internationale kontakten hun lokatie niet als perifeer beoordelen. De beschikbaarheid van gekwalificeerde arbeidskrachten bleek een belangrijke faktor. In de onderzochte dorpen was de laatste jaren een groeiende belangstelling van startende ondernemers voor vestiging in een boerderij of een vrijgekomen bedrijfsgebouw. In de specifieke akkerbouwgebieden zien veel boeren de toekomst van hun bedrijf somber in. Door de krises lijkt de schaalvergroting in een stroomversnelling te komen, terwijl er geheel nieuwe bedrijfstypen zijn bijgekomen. Daarnaast is men druk doende het bouwplan aan te passen en wordt er geëxperimenteerd met nieuwe gewassen.

De bevolkingsontwikkeling van kleine dorpen is *een verhaal op zich. Tot op heden missen we een* duidelijk inzicht in de demografische ontwikkeling van de afgelopen 30 jaar. Veel ondervraagden hadden de indruk dat er sprake is van een soort golfbeweging waarbij periodes van vergrijzing worden afgewisseld door verjonging. Door vestiging van jonge gezinnen en het wegtrekken van ouderen leken drie dorpen zich in de verjongingsfase te bevinden, terwijl Wapse door een sterke dorpsbinding van de oudere inwoners juist leek te vergrijzen.
De kleine school wordt in de dorpen waar deze nog aanwezig is door jong en oud het hoogst gewaardeerd. Men is bereid om voor het behoud alle middelen in te zetten. In Odoornerveen wordt het verlies van de school nog steeds betreurd. In tegenstelling tot elders heeft het verdwijnen van de school hier niet geleid tot een tijdelijke terugslag in het verenigingsleven. De

Spier is altijd een klein dorp gebleven met weinig voorzieningen. De hoge ligging van het dorpsgebied en het centrale deel van het Drents plateau met weinig lage beekdalgronden boden het esdorp nauwelijks groeimogelijkheden. Het huidige dorp wordt gekenmerkt door een relatief jonge bevolking. De aanleg van de A-28 heeft grote invloed gehad op de leefbaarheid van het dorp

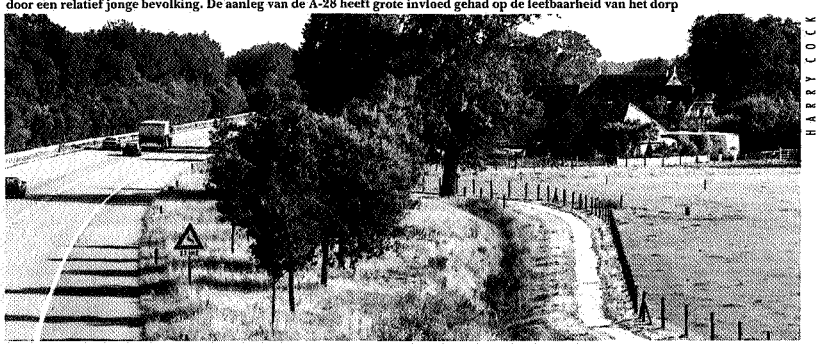

HARRY COCK

Wapse is een bijzonder esdorp waarbij de vijf oorspronkelijke buurtschappen om de es lagen gegroepeerd. Het nieuwe Wapse ontstond in het begin van deze eeuw als burgerbebouwing rond de zuivelfabriek en de school. De dorpsgemeenschap wordt nog gekenmerkt door een traditionele dorpsbinding, vooral onder de oudere inwoners, waardoor Wapse vergrijst

meeste geïnterviewden zagen de toekomst van hun dorp niet somber in. In de afgelopen jaren is veel geïnvesteerd in de verbouw van oude panden en sinds kort is er weer een oplevende belangstelling voor nieuwbouw. De nieuwkomers lijken meer streekgebonden dan de 'import' uit de jaren '70. Men is meer gemotiveerd en kiest bewuster voor het wonen in een klein dorp. Een uitzondering was Annerveenschekanaal, waar de nieuwkomers relatief snel blijven doorstromen. Een uitgesproken ontevreden bewonerskategorie kwam uit het onderzoek niet naar voren. In de praktijk blijken er voldoende mogelijkheden om door te stromen naar een hoofdkern. Wel bestaan er voor het eigen dorp specifieke woonwensen gericht op bejaarden of jonge gezinnen.
Bijna alle ondervraagden waren zeer te spreken over het sociale woonklimaat en de bereidheid tot onderlinge hulp. Opvallend was het grote aantal verenigingen op een relatief kleine bevolking en de hoge score van uiteenlopende aktiviteiten. Er bestaat een grote bereidheid om gezamenlijk problemen aan te pakken.

Toekomst kleine dorpen niet somber

Nu de resultaten van de vijf belevingsonderzoeken bij de Rijks Planologische Dienst op tafel liggen, zullen de beleidsambtenaren aanknopingspunten moeten vinden voor een toekomstig rijksbeleid t.a.v. het platteland. Eenvoudig is dat niet omdat de konklusies voor een deel haaks staan op die van de *'Achterkant'*. Ook de kleine dorpen in de zg. probleemgebieden zullen in de toekomst voldoende aantrekkingskracht houden. Bovendien zijn de twee kernproblemen, ouderverzorging en bereikbaarheid, in de praktijk voor een groot deel opgelost door samenwerking en planning van het autogebruik. Dat wil overigens niet zeggen dat men geen oog meer heeft voor behoud van voorzieningen in eigen dorp. Juist de voorzieningen die essentieel zijn voor het funktioneren van de dorpssamenleving, zoals de school en het dorpshuis, worden het hoogst gewaardeerd.
Tegen de achtergrond van een gedepriveerde bevolking voorspelt de 'Achterkant' een afname van de emotionele verbondenheid met de lokale samenleving. Ook deze konstatering staat haaks op de huidige praktijk. De band met eigen dorp is in het Noorden niet aan het verdwijnen maar heeft de laatste decennia een andere inhoud gekregen. Door het uiteenvallen van het dorp als werkgemeenschap en door de grotere keuzevrijheid in wonen is de klassieke 'dorpsbinding' steeds meer plaats gaan maken voor een 'lokaal bewustzijn'. [1] Sociale interakties op vrijwillige basis zijn daarbij in de plaats gekomen van lokale afhankelijkheidsrelaties op basis van werk of familie. Een aspekt van het lokale bewustzijn is het zoeken naar een gemeenschappelijke dorpsidentitiet zoals die bijvoorbeeld tot uitdrukking wordt gebracht in de uitgave van een dorpsgeschiedenis of een fotoboek. Ook het enthousiasme waarmee meer dan 60 Drentse dorpen hebben meegewerkt aan de ontwikkeling van een eigen knapzakroute getuigt van dit nieuwe bewustzijn.
De identiteit van een dorp wordt mede bepaald door haar struktuur en ligging in het landschap. Veel kleine dorpen in het Noorden bezitten nog een duidelijk kultuurhistorische herkenbaarheid in relatie met het omringende landschap. Behoud en herstel van deze relaties verhogen de toekomstige waardering als woonmilieu. Dat verklaart ook de groeiende belangstelling van dorpsverenigingen voor de woonomgeving. Zo hebben in de afgelopen jaren meer dan 25 Drentse dorpen aktief meegedraaid met het projekt Dorp in 't Groen, waarbij gestreefd wordt naar herstel van de oorspronkelijke erf- en dorpsbeplanting. Voor de komende twee jaar hebben zich nog eens 20 dorpen aangemeld.
De grote belangstelling van dorpsverenigingen voor konkrete en uitvoerende projekten onderstreept de nieuwe mentaliteit op het platteland: niet uitsluitend gericht op het behoud van voorzieningen maar vooruitlopen op de leefbaarheid van een dorp in de toekomst. Dat wil zeggen met ondersteuning van de eigen belangenorganisaties werken aan de 'preventieve' leefbaarheid. De toekomst van de kleine dorpen in het Noorden is niet somber. Er is evenmin reden voor een ongebreideld optimisme, want afwachten betekent achteruitgang en kan leiden tot een onomkeerbare verloedering. Hoerwel de afgelopen jaren op verschillende nivo's hard is gewerkt aan de verbetering van de leefbaarheid, is het karwei nog lang niet af. Bovendien blijft een plattelandssamenleving kwetsbaar voor nieuwe ontwikkelingen door haar kleine schaal. Helaas is het Aktiefonds Kleine Kernen uit de vorige ISP-periodes als effektieve ondersteuning wegvallen. Er zullen nu andere middelen moeten worden ingezet. De ministeries van VROM en WVC zijn nu druk doende om een nieuwe strategie voor de komende jaren te ontwikkelen. Door de eenzijdige nadruk op rijdende voorzieningen stelde de Stellingsnamebrief van VROM enerzijds teleur, anderzijds geeft de notitie hoop door het pleidooi voor een geïntegreerde en regionale aanpak. Er moet echter gewaakt worden voor een eenzijdige regionalisering van de problematiek, vooral wanneer deze gebaseerd gaat worden op de slecht onderbouwde gebiedsindeling van de 'Achterkant'. Een efficiënte aanpak van de plattelandsproblematiek moet altijd ruimte openhouden voor maatwerk. ●

De auteur is stafmedewerker van de Vereniging Brede Overleggroep Kleine Dorpen in Drenthe.

[1] Zie voor een uitwerking van beide begrippen in J. P. de Groot Dorpsbinding en lokaal bewustzijn. (Hfst. 5 De achterkant van verstedelijkt Nederland)

WOLTME

4